

LITTERATURGRANSKNINGAR

Dansk og/eller jøde

George Nelleman, Nationalmuseet, København

Når man skal anmelde en bog, er det første spørgsmål, der melder sig, hvem, man skriver for. Det afgør, hvad man skal lægge vægt på. Det næste spørgsmål er, hvilke synspunkter anmelderen føler sig kvalificeret til at anlægge.

Dette tidsskrifts navn lader ingen tvivl tilbage om, hvem det er, der læser det: personer, der driver, eller interesserer sig for, judaistisk forskning, altså personer, der kender til jøder, jødedom og jødernes forhold i det hele taget. Anmelderen føler sig ikke kvalificeret til at anmelde for et sådant publikum.

Det eneste tilknytningspunkt, der er mellem bogen og anmelderen er de tre sidste ord i undertitlen: minoritet i Danmark. Anmelderen beskæftiger sig med polske, katolske indvandrere i Danmark. Læserne må derfor tilgive, hvis der i anmeldelsen ikke bliver taget stilling til problemer, der er specielt "judaistiske", men mere til selve minoritetsproblemet.

Jacques Blums bog bygger på en postspørgeskemaundersøgelse, suppleret med interviews med en mindre gruppe, og der er gjort udførligt rede for selve undersøgelsen og de problemer, den stødte på. Af disse er nogle almenne, medens andre er specielle idet de har deres udspring i jødernes meget ubehagelige historie.

Der er imidlertid ikke tvivl om, at Blum henvender sig til andre end de i forvejen in-

formerede, for han lægger ud med en redegørelse for jødernes historie i Danmark, og han har i et appendiks en alfabetisk og illustreret redegørelse for jødiske ord og begreber. Bogen henvender sig altså til "almindelige danskere", og det gør den på en klar og overskuelig måde.

Blum indleder med at definere begreberne minoritet og jøde, som han anvender dem. Minoritet definerer han som FN gør det. Det er en god og for så vidt autoriseret definition, som vi ikke her skal opholde os ved. Mere interessant er diskussionen af begrebet "jøde", som ikke er entydigt, idet mange forskellige synspunkter kan anlægges. Snævrere er halachiske, der som jøde kun anerkender en person, der er født af en jødisk mor og en, der er konverteret. Dårligst (efter anmelderens og sikkert mange andres mening) er definitionen af jøder som en race. Det er egentlig chokerende for en etnograf, der er uddannet i årene lige efter 2. verdenskrig, at læse, at ikke mindre end 25 % af de personer, undersøgelsen omfatter, betragter jøde som et racemæssigt begreb.

De andre definitioner er "selvidentifikation", religionen som kriterium, jødedommen som en civilisation, en jøde er en person, som omverdenen anser for at være jøde — og endelig undersøgelsens brede definition: alle, som efter en eller anden definition, subjektiv eller

objektiv, kan betragtes som jøde. Med definitionerne i land, gør Blum rede for de demografiske data, som han sammenligner med dansk (eller københavnsk) gennemsnit for på denne måde at forsøge at få et mål for assimilationen på disse områder, og for at beskrive gruppens almindelige situation. Denne kan kort karakteriseres som følger: der er en langsom assimilation igang, ikke mindst gennem blandede ægteskaber. Dog er der en gruppe, der statistisk set er "levedygtig", nemlig den ortodexe Machsika Hadas-menighed, der er i den situation, at den er så endogam, religiøst set, at den hvad statsborgerskab angår er tvunget til at være exogam. Eller sagt på en anden måde: der er i Danmark ikke acceptable ægteskabspartnere. Gruppen selv udgøres af kun 161 personer, så man må søge til udlandet for at finde ortodexe ægtefæller, da ægteskab med medlemmer af det der i undersøgelsen kalder "den store menighed" (d. v. s. alle de andre) kun meget sjældent forekommer.

Af væsentlige oplysninger for en minoritets-interesseret kan nævnes den regionale fordeling af den jødiske minoritet: så at sige alle bor i København og i de forstæder, man regner for, om end ikke ligefrem "rigmandskommuner", så dog for de steder, den højere middelstand foretrækker at bo i — noget der måske ikke er gennemskueligt for en ikke-dansk læser, der heller ikke kan vide, at de sommerhusområder, jøder synes at foretrække, hører til samme kategori.

Dette hænger naturligvis sammen med erhvervsfordelingen og uddannelsen, og Blum gør da også meget ud af at afprøve de stereotyper, andre har om jøder fra dette synspunkt. Af tabellerne fremgår det tydeligt, at danske jøder gennemgående er bedre uddannede end danskere i almindelighed, hvilket igen smitter af på det han kalder erhvevsfordelingen, men som er en fordeling mere på arbejdsstilling: jøderne er overrepræsenterede i grupperne selvstændig og funktionær, og underrepræsenterede i gruppen ufaglærte arbejdere. En egentlig erhvervsfordeling giver han dog ikke, så den stereotyp, at jøder især findes i grupper som handel og omsætning, læger og liberale erhverv i øvrigt, efterprøves ikke.

Et andet væsentligt aspekt for en minoritets-interesseret er den religiøse adfærd. Kapitlet om denne er det længste i bogen, og det er bygget sådan op, at den ideale adfærd først beskrives, hvorefter gruppen deles op efter, i

hvilket omfang dens medlemmer overholder de forskellige ritualer og øvrige regler for adfærd gennem dagen, året og livet. Naturligvis finder man alle afskygninger fra ortodox adfærd til næsten total ukendskab til reglerne. Når man ser bort fra Machsika Hadas, som i alle sammenhænge er ortodexe, finder man, at de, der holder sig nærmest til den rette jødiske adfærd, er personer med to jødiske forældre, der selv har en jødisk ægtefælle. Dette kan ikke undre en, der beskæftiger sig med minoriteter, men mere interessant er det, at det derudover er de laveste indtægtsgrupper og de såkaldt "progromindvandrede", dem vi andre kalder østjøderne, der er de mest traditionsbundne, også i 2. generation.

Jeg kan måske her indskyde, at Jacques Blum kort nævner de konflikter, der opstod i begyndelsen af århundredet, da progromindvandlerne kom til Danmark. Hele det spil, der opstod mellem "de gamle danske jøder" (eller danskere af mosaiksk tro, som de kaldte sig) og flygtningene fra øst, er beskrevet i en anden dansk bog, som jeg her vil benytte lejligheden til at anbefale (bl. a. fordi den slet ikke er nævnt af Blum): Pinches Welner, *Fra polsk jøde til dansk*, København 1965. Welner, som døde i 1965, kom til Danmark i 1913 fra Lodz, og ernærede sig her i landet som skrædder, samtidig med, at han udviklede sig til en accepteret og prisbelønnet skønlitterær forfatter.

Et andet interessant aspekt for en minoritets-interesseret er det, at der findes barrierer af en sådan art, at når de først er faldet, så går det rask frem med assimilationen. Blum nævner fra Sverige det eksempel, at da myndighederne indførte forbud mod shechtning uden forudgående bedøvelse af dyret, var det et indgreb i det jødiske adfærdsmønster, som førte rask mod assimilation: når de for det jødiske familieliv så centrale spiseregler ikke længere kunne overholdes (uden at importere kød fra Danmark), faldt meget andet med dem.

Kapitel 5, "Den jødiske identitet", kunne også have haft bogens navn som overskrift, for det er her spørgsmålet behandles: er man 1. først og fremmest dansk, 2. dansk jøde, eller 3. kun jøde. Det er i dette kapitel den jødiske selvoplevelse behandles, og resultatet er for det første, at 90 % i den store gruppe oplever jøderne som en minoritet i Danmark (i Machsika Hadas 100 %). I den store gruppe, regner 47 % sig som danske, 41 % som danske jøder og 13 % kun som jøder. De tilsvarende

tal i "den lille gruppe" 42, 55 og 3. Et interessant aspekt i disse overvejelser er, om man opfatter begrebet minoritetsgruppe som positivt, negativt eller neutralt. Her er der en fundamental forskel mellem grupperne, idet 21 % af den store gruppe regner ordet minoritet for negativt ladet, medens ingen i den lille gruppe opfattede det sådan. Flertallet i begge grupper regner dog ordet for neutralt (65 og 69 %).

Det er dog en mangel ved undersøgelsen af jødisk identitet, at den er gået ud fra Mosaisk Trossamfunds arkiver — der findes nemlig en del danske, der oplever en eller anden grad af jødisk identitet, men som ingen tilknytning har til trossamfundet. Disse er i mange tilfælde det man med et helt utilladeligt ord kalder "halvjøder" eller måske oven i købet "kvartjøder". Jeg forstår udmærket hvorfor de ikke er taget med i undersøgelsen: det er umuligt at finde frem til et repræsentativt udsnit af dem. Men det er ikke svært at finde en masse, og oplysninger kan også have interesse, selv om de ikke er statistisk repræsentative. (Bogen er anmeldt bl. a. ud fra dette synspunkt i *Nordisk minoritetsforskning*, Årgang 2, 1975, Nr. 1.) Blum er i øvrigt ikke bange for at bringe tal, der ikke er helt sikre. Han tager i mange tilfælde afstand fra sine egne tal og advarer læserne mod at tillægge dem for megen betydning — heldigvis. For der er ikke

noget der er så irriterende som forfattere, der først spænder læsernes forventninger med interessante problemstillinger, for derefter at sige, at man "på grund af små tal" ikke kan komme videre. Her får man sin nysgerrighed stillet, men først efter at man er behørigt advaret. Blum omgås i det hele taget sit talmateriale på en behagelig menneskelig vis — det er måske det der er indeholdt i forleddet i hans fagbetegnelse.

Selv om jeg med ovenstående har erklæret mig for tilhænger af, at selv "små tal" tages med, må jeg dog tage afstand fra de to afsluttende kapitler: Agnete Weiss Bentzons om kriminalitet og minoritet og Henning Paikin's om psykisk sygdom. Her fører de små tal til helt urimelige udhængninger, specielt af personer fra den lille gruppe. De sætter sladder igang i de kredse, der har mulighed for at identificere, hvem det er, der har begået de og de overtrædelser eller lidt af de eller de sygdomme. Jeg tager ikke afstand fra denne type undersøgelser, men jeg mener, at de kun bør publiceres i juridiske og medicinske fagskrifter — ikke i en bog, der henvender sig til et bredere publikum. Skulle nogen af sladderagtig interesse søge til Blums bog, kan jeg dog røbe det resultat, at kriminaliteten i den jødiske minoritet er lavere end i dansk befolkning i almindelighed, og at den også tæller færre, der er indlagt for "sindsyge".

Sverige och de judiska flyktningarna under andra världskriget

Joachim Nelhans, Göteborg

Under innevarande århundrade har Sverige vid flera olika tillfällen varit tvunget att öppna sina gränser för judiska flyktingar. Dessa flyktsituationer kom att karaktäriseras av Sveriges och det svenska folkets ambivalenta inställning till det judiska problemet. Till att börja med betraktades detta som en marginalföreteelse utan nämnvärt intresse. Svenskarna, i allmänhet ovana vid att umgås med främlingar, visade sig likgiltiga för flyktingarna. Under hitlerregimens framgångsrika år slog likgiltigheten på många håll om i odeciderat främlingshat och antisemitism. Först när nazisternas

segrar vändes till definitivt nederlag och nazistterrorn slog ut i full blom också i de nordiska grannländerna kom den stora omsvängningen i den svenska inställningen till de judiska flyktingarna. I och med de norska och, framförallt, de danska judarnas flykt till Sverige år 1943 ändrades med ett slag inte endast den officiella attityden utan också hållningen hos det svenska folket, som nu tog helhjärtad del i den judiska flyktinghjälpen.

Första gången Sverige konfronterades med det judiska flyktingproblemet var efter den misslyckade ryska revolutionen år 1905. Efter

nazismens maktövertagande i Tyskland januari 1933 samt under och efter Andra världskriget sökte sig på nytt förföljda judar från Mellan-europa till Sverige. Den tredje gången då Sverige blev tillflyktsort för förföljda judar inträffade efter det tredje arabisk-israeliska kriget 1968. Då var det fråga om att bereda asyl åt ett fåtal överlevande efter den stora massslakten på Polens judar under andra världskriget som blivit obekväma för den kommunistiska makteliten i Östeuropa.

Den lilla skaran av judar från Polen, främst bestående av studenter, statstjänstemän och kommunistiska partifunktionärer togs vänligt emot av Sverige. Ingen protest höjdes mot den svenska regeringens generositet att låta dem leva ett fritt liv i ett fritt och lyckligt Sverige. År 1905 däremot hade redan pressuppgifter om att bland de ryska och polska flyktingarna också befann sig judar, som sökte en fristad i Sverige, framkallat bestörtning och protester. Detta kom särskilt till uttryck i de beryktade motioner som den konservativa riksdagsmannen och grosshandlaren P. Em Lithander från Göteborg förelade 1906 och 1907 års riksdagar. De avsåg att förmå regeringen att låta utarbeta förslag till lag med vars hjälp för landet ovälkomna utlänningar redan vid gränsen kunde tillbakavisas. Lithander önskade härigenom den sedan 1864 i Sverige gällande passfriheten upphävd.¹

Vid en jämförelse mellan flyktingrörelserna år 1905 och år 1968 lägger man märke till att flyktinggrupperna kom från samma länder i Östeuropa. Men den konservativa och besuttna klassen som år 1905 inte hade uttryckt någon avsky för tsarregimens excesser mot den judiska befolkningen, fördömde år 1968 den kommunistiska regimens cyniska utsvältningsspolitik. Helt osökt infinner sig därför den tanken att de inflytelserika gruppernas inställning till det judiska flyktingproblemet är helt beroende av den maktkonstellation som är rådande utanför Sverige och den politiska ställning här till som de maktägande i Sverige anser sig föranlåtna att ta. Den svenska flyktingpolitiken, i synnerhet den svenska attityden gentemot de judiska flyktingarna under den nazistiska världsregimens epok, är ett talande bevis för detta påstående.

Hans Lindberg har i sin doktorsavhandling *Svensk flyktingpolitik under internationellt tryck 1936—1941* sökt utrona och klarlägga Sveriges officiella attityd till nazi-Tysklands

anti-judiska politik. Lindberg har lyckats med sin uppgift. Hans avhandling har blivit ett dokument av samma värde och betydelse som de forskningsresultat som i Schweiz på regeringens uppdrag framlagts av professor Carl Ludwig.² Att omnämna dessa båda arbeten samtidigt är viktigt redan av den anledningen att Sverige och Schweiz var neutrala europeiska stater som visserligen lyckades bevara sin demokratiska och politiska integritet gentemot Hitler-Tyskland, men som samtidigt gav vika för anti-judiska påtryckningar som utgått från detta land.

Inledningsvis skriver Lindberg, att det "vid planeringen av forskningsarbetet inom projektet 'Sverige under andra världskriget' (ett teamwork inom historiska institutionen vid Stockholms universitet, vars delundersökningar framläggs i doktorsavhandlingar) ingick som en viktig uppgift att undersöka den humanitära hjälpverksamhet som Sverige utövade under och efter krigsåren" (s 7). Det bör redan här fastslås — och det framgår otvetydigt av Lindbergs undersökningar — att den humanitära hjälpverksamhet som det officiella Sverige, således de svenska statsmakterna, utövade före denna tid i det närmaste var obefintlig. Man vågar till och med, sedan man studerat Lindbergs rön och jämfört dem med sina egna erfarenheter från sagda tid (jag kom själv som flykting till Sverige år 1934), påstå att den svenska regeringen tog mera hänsyn till en liten, men ekonomiskt maktägande minoritets animositet mot judarna än till de demokratiska ideal som dittills besjälade dess handlande.

Låt oss nu i korta drag sammanfatta de handlingar genom vilka också Sverige tvingades ta ställning till flyktingproblemet, i synnerhet det judiska. Vi följer Lindbergs historiska framställning. Omedelbart efter Hitlers maktövertagande igångsattes en hänsynslös förföljelse mot nazisternas politiska motståndare i de tyska socialdemokratiska och kommunistiska partierna. Åtgärder för att eliminera den judiska befolkningsgruppen ur den tyska folkgemenskapen tog sin början nästan samtidigt. De förföljda sökte rädda liv och frihet genom flykt till Tysklands grannländer. Till att börja med blev de väl mottagna. Dels betraktade man nazistregimen som ett interregnum av kort varaktighet och dels ville man offentligen demonstrera sina demokratiska frihetsideal genom att bevilja asyl åt de förföljda. Man var också rädd för ett starkt nationalistiskt Tyskland.

Schweiz förde dock redan från början en restriktiv flyktingpolitik. Man förlitade sig på sin erkända neutralitet och trodde sig se en större fara för landets ekonomi i en betydande flyktingström än i den nazistiska regimen. Flyktingarna hade inte heller några språksvårigheter vid ev. integration i det schweiziska samhället och kunde därför uppfattas som ett större omedelbart hot.

Till Skandinavien och i synnerhet till Sverige sökte sig endast ett obetydligt antal flyktingar. Det saknades naturliga förutsättningar för en större invandring. Språksvårigheterna var en av anledningarna. En annan torde ha varit att Sverige sedan länge befunnit sig utanför de stora europeiska skeendena och att dess existens som immigrationsland inte ingått i folkens medvetande. Sverige hade också rykte om sig att vara fattigt. Hans Lindberg visar att de kommittéer som i Sverige bildades för att bistå flyktingarna aldrig möttes av spontan respons bland den svenska allmänheten. Det svenska folket var inte heller i större utsträckning intresserat av vad som försiggick i dess stora södra grannland. Tidningarna, dåtidens viktigaste massmedium, gjorde sitt till för att förringa problemen. Det fanns andra mera påtagliga problem som var av större betydelse för samhället. Den ekonomiska världskrisen, en bidragande orsak till nazisternas seger i Tyskland, hade drabbat Sverige hårt. Det svenska folket, liksom folken i den övriga industrivärlden, led alltså under den förlamande ineffektiviteten hos sina regeringar. *Mirabile dictu*: Först i och med Hitlers remilitarisering av Tyskland, hans vapenskrammel, skulle folken vakna till nytt liv. En febril kapprustning världen över satte åter igång det ekonomiska maskineriet.

De tongivande kretsarna i Sverige hade ingen svårighet att utpeka flyktingarna och framför allt judarna som en ekonomisk belastning under den ekonomiska krisen. Man påstod helt skrupelfritt att invandring av tyskjudiska affärsmän skulle utgöra ett hot för den svenska handeln. Judarna kunde lätt lägga under sig det svenska näringslivet, dra till sig nya skaror av ras- och religionsfränder och åstadkomma en situation liknande den som Hitler nu så framgångsrikt var i begrepp att befria Tyskland ifrån. Hans Lindberg har lyckats att klart och tydligt framställa den anti-judiska stämning, som piskades upp under de ödesdigra år som följde på Hitlers makttillträde, utan att den svenska regeringen gjorde några

verkliga försök att återföra situationen till sina rätta proportioner. Genom att ur arkivens mörker systematiskt dra fram dokument efter dokument och *sine ira et studio* sammanfoga dem med pressklipp, dagboksanteckningar från framstående politiker, intervjuer med dem som hade att verkställa statsmakternas intentioner och föreskrifter målar Lindberg en skakande bild av det officiella Sveriges inhumana agerande fram till andra världskrigets utbrott. Denna bild står i biärt kontrast till dess spontana och positiva reaktion, när de nordiska grannländerna kom att drabbas av kriget och tusentals flyktingar vällde över Sveriges gränser. Den svenska regeringen fann då omedelbart medel och vägar att övervinna betydande ekonomiska svårigheter. Det svenska folket, sporrat av en enstämmig press, gjorde stortartade insatser för att bistå de olyckliga flyktingarna. Även de judiska flyktingarna från grannländerna kom då i åtnjutande av den svenska hjälpverksamheten.

Lindberg förbiser givetvis inte att belysa den svenska flyktingpolitiken också med avseende på de politiska flyktingarna från Tyskland. Men det kan inte undvikas, att han i sina forskningar jämt och ständigt återkommer till det judiska flyktingproblem, som för den svenska regeringen då tycks ha varit ett kardinalproblem. Och ändock — vi vet det idag — var den svenska regeringen redan medan den våldsamma opinionsstormen mot de judiska flyktingarna pågick, medveten om att det rörde sig om en storm i ett vattenglas.

Lindberg skriver: "Redan på ett tidigt stadium stod det klart för de tysk-judiska emigrationskommittéerna att Sverige icke var att betrakta som ett immigrationsland ... inte minst /på grund av/ den negativa attityd man tyckt sig möta från den svenska opinionen" (s. 45). Tid efter annan publicerade dock de svenska myndigheterna uppgifter om antalet flyktingar som fanns registrerade vid varje tillfälle. Hur ofullständiga de än kan ha varit, så stod det dock klart att antalet tyska, enkanerligen judiska, flyktingar i Sverige var så obetydligt att deras närvaro överhuvudtaget inte borde ha vållat något problem. Lindberg redovisar (s. 217) den av Socialstyrelsen påkallade utlänningsräkning som genomfördes mellan den 8 och 18 februari 1939. Den gav till resultat att det vid denna tidpunkt fanns 2.810 tyska (inkl. 194 tjeckiska) flyktingar i landet. "Av dessa var 2.029 flyktingar p. g. a.

sin judiska börd; 781 var politiska flyktingar i mera egentlig mening."

Utlänningsrätt att vistas i Sverige regleras av utlänningslagen.³ Ända fram till första världskriget fanns ej någon lagbestämmelse som hindrade utläningar att komma in i Sverige. Först därefter återinfördes passvång och visumbestämmelser. Begreppet "politisk flykting" fanns inte ens omnämnt i 1927 års utlänningslag, även om asylrätten som sådan blivit inskriven.

Det stora, allt annat överskuggande, politiska problemet för den svenska regeringen blev nu om denna asylrätt också skulle kunna återopas av de judiska flyktingarna. Svaret blev nej! Judarna var i sitt hemland inte förföljda för politiska brott. Asylrätten var ju endast tänkt som ett skydd för politiska "brottslingar". Att nazi-Tyskland inte ville tillåta sina judiska medborgare att försörja sig på samma sätt som landets övriga medborgare ansågs av den svenska regeringen i och för sig inte vara någon anledning att lämna sitt hemland. De judiska flyktingarna som sökte sig till Sverige kunde således inte anföra någon laglig motivering för att söka uppehållstillstånd här.

När utlänningslagen skulle förnyas år 1937 motionerades från högerhåll i riksdagen om ytterst restriktiva invandringsbestämmelser för att hålla den rena svenska "rasen" intakt. Stridsropet "Sverige åt svenskarna" höjdes och fick genklang speciellt i akademiska kretsar. Protestaktioner mot "judeimporten" arrangerades av studenterna som såg sina framtidsutsikter hotade av ett fåtal judiska forskare med världsryste, som ville fortsätta sina forskningar vid svenska lärosäten. Men det skall inte förglömmas att det samtidigt från socialdemokratiskt håll motionerades om bättre villkor för politiska flyktingar. Visserligen utan framgång.

Däremot infördes i den nya utlänningslagen en bestämmelse som möjliggjorde för polismyndigheterna att efter eget skön avgöra om en person som inkom till landet skulle avvisas eller tillåtas tillträde. Endast om det var fråga om en person som påstod sig vara "flykting" skulle avgörandet hänskjutas till Socialstyrelsen. Dess beslut kunde inte överklagas. För de judiska flyktingarna var gränserna i allmänhet stängda.

Händelserna på kontinenten utvecklade sig under denna tid i rasande fart. Den tyska nazistregimen, vars mål var att återge Tyskland dess maktposition i Europa, arbetade målmed-

vetet. Ockupationen av Österrike våren 1938 framkallade en ny flyktingvåg. De österrikiska judarna drabbades ojämförligt hårdare än deras rikstyska fränder hade gjort vid tiden för nazisternas maktovertagande. Då hade nazisterna inte varit säkra på hur utlandet skulle acceptera deras våldsregim. Nu åsåg Europa nästan stumt hur en våg av förföljelse sköljde över Österrike. Men de judiska flyktingarna begärde förgäves asyl i Sverige. Endast ett litet fåtal med säkra ekonomiska och släktförankringar tilläts inkomma.

Innan dessa händelser timade hade Nationernas Förbunds flyktingkommissarie inkallat till en världsomfattande konferens om flyktingproblemet i Europa. Vid konferensen i Evian vid Genève sjön ställde Sverige sig kallsinnigt till alla påtryckningar om en omprövning av sin flyktingpolitik. Den svenska nationella säkerheten tillät inget avsteg, inte heller i humanitetens namn. Österrikes judar fick således också erfaras att de utgjorde en påtaglig säkerhetsrisk för Sverige.

Den svenska flyktingpolitiken visade sig dock snart kollidera med nazisternas strävan att göra Stor-Tyskland "judenfrei". Ännu så länge hade den beryktade "Endlösung" av judefrågan inte tagit form hos nazisterna. Deras strävan vid tiden för Österrikes, och sedermera också Tjeckoslovakiens, ockupation gick ut på att tvinga judarna ut ur landet. Sveriges kallsinnighet försatte nazisterna i en brydsam situation. Sverige fordrade helt enkelt att Tyskland skulle stoppa "judeexporten". Man hotade med visumtvång för alla innehavare av tyska pass. Detta skulle försvåra övriga relationer med Tyskland, i synnerhet handelsutbytet som Tyskland var angeläget att upprätthålla och utbygga. Den svenska malmen var en begärlig vara. Den var erforderlig för den tyska vapenproduktionen.

Den svenska regeringen fann att dess intressen att hålla den judiska utvandringen tillbaka överensstämde med den politik Schweiz förde. Ett intimt samarbete i den judiska flyktingfrågan de båda länderna emellan tog form. Det utmynnade i ett av de mörkaste kapitlen i svensk flyktingpolitik. Schweiz och Sverige "tvingade" Tyskland under hot om att införa visumtvång att stämpla pass utfärdade för judiska medborgare med ett rött "J". Denna uppfattning hävdar Hans Lindberg med stor bestämdhet. Fakultetsopponenten, docent Hans Villius, sökte emellertid vederlägga den. Han

hävdade att både Schweiz och Sverige var alltför obetydliga och maktlösa för att kunna påtvinga Nazityskland en viss linje i dess judepolitik.⁴ Hur än detta i verkligheten kan ha förhållit sig, så kommer troligtvis piruetterna i den makabra dansen aldrig att till fullo kunna utredas. Säkerligen har det på "diplomatiskt" sätt mycket "ordats", såväl från schweiziskt och svenskt håll å ena sidan som från tyskt å andra, innan det tyska förslaget om att stämpla ett "J" i de judiska emigrantpassen accepterades. Man torde emellertid — utan att behöva bli emotsagd — kunna påstå att den på så sätt uppnådda lösningen av visumtvisten utmärkt väl passade in i den antijudiska politik som bedrevs av inflytelserika grupper inom UD, polis, vetenskap och affärsliv. För att ytterligare likrikta sin politik gentemot de tyska judarna med nazisternas utfärdade det svenska UD och Socialstyrelsen nya bestämmelser, utformade så att den "normala" gränstrafiken underlättades, medan övriga resenärer, d. v. s. de nu ännu mer lättidentifierade judarna, i förväg måste skaffa genomrese- eller uppehållstillstånd.

Mordet på den tyska ambassadtjänstemannen i Paris, vom Rath, i slutet av oktober 1938, begånget av en ung polsk-judisk pojke som vedergällning för de lidanden hans familj måst utstå under nazistregimen, utlöste en ny pogromvåg över hela Tyskland. Den utmynnade i den beryktade kistallnatten, där de flesta av de judiska gudshusen sattes i brand. Hundratal judar mördades bestialiskt.⁵ Hur reagerade den svenska regeringen inför dessa nya illdåd? Reaktionen var, betraktad från de förföljda judarnas synpunkt, helt och hållet negativ. Lindberg citerar Socialstyrelsens ställningstagande (s. 160): "Eftersom många stater nu infört hårda inresebestämmelser mot flyktingarna från Tyskland, vilka redan lyckats komma in i ett annat land, skulle följden bli att Sverige helt enkelt fick behålla de inströmande flyktingarna. Bibehållandet av nuvarande praxis var därför ofrånkomligt." Riksdagen visade i stort sett förståelse för regeringens agerande.

Som framgått av ovan citerade statistiska uppgifter tillät den svenska regeringen under åren 1933—1941 en viss invandring av judiska flyktingar och beviljade dem också uppehållstillstånd och i vissa fall arbetstillstånd. Antalet judiska flyktingar som passerade Sverige och ev. endast uppehöll sig här under kortare tid var däremot betydligt större. Sär-

skilt tilläts flyktingar stanna här viss tid när de kunde framlägga bevis för att de var uppsatta på invandringskvoter som USA, latinamerikanska stater och den brittiska mandatregeringen i dåvarande Palestina beviljat. Speciella uppehållstillstånd lämnades också för båttransporter och för utbildning av judiska ungdomar inom jordbruket för senare bosättning i Palestina.

Den nazistiska ockupationen av rest-Tjeckoslovakien i mars 1939 skulle ge den svenska regeringen en sista möjlighet att visa humanitet mot de av nazisterna förföljda. Trots att England och Frankrike tillsammans hade bildat en hjälpfond på 16.000.000 engelska pund ur vilken för varje flykting som togs emot 200 pund skulle utbetalas tvekade den svenska regeringen. Endast ett fåtal flyktingar, för det mesta tjeckiska socialdemokratiska funktionärer, således politiska flyktingar vilka räddats över Polen och Finland, kunde komma i åtnjutande av denna humanitära gest, innan krigsutbrottet den 1 september 1939 satte stopp för all vidare diskussion och schackrande om varje enskilt flyktingliv. "Principbeslutet från statsrådsberedningen den 3 juli att ta emot ett hundratal flyktingar från de polska lägren kom således aldrig att förverkligas", skriver Lindberg (s. 257).

En sista humanitär gest från den svenska regeringen hösten 1941 — som Lindberg dock förbigår — var beviljandet av inresetillstånd för 200 judiska män och kvinnor från Berlin och Wien med mycket nära släktförbindelser till Sverige. 6 av dem beviljades utresetillstånd av Gestapo. De övriga, bland dem även mina föräldrar, avlivades tillsammans med ytterligare 6 miljoner judar i utrotningslägren.

Härmed avslutades en epok i svensk flyktingpolitik. Av intresse hade varit om Lindberg i sin avhandling också hade redogjort för de svensk-judiska trossamfundens och organisationernas agerande inför det fruktansvärda skeende som utspelade sig inför deras ögon. Lindberg berör endast med några få ord de uppdrag om bidrag och hjälp som efter nazisternas maktövertagande utgick från framstående judiska kretsar. Hjälparbetet hade emellertid i huvudsak till uppgift att organisera flyktingarnas vidareemigration. Osökt infinner sig, inför de tafatta aktionerna, misstanken att de judiska organisationernas inställning till flyktingfrågan överensstämde med den som kom till uttryck i den svenska regeringens handlings-

mönster. För övrigt tycks Lindberg inte ha misst några väsentliga aktstycken i sin undersökning. De som har varit med om den tidsepok som han så inträngande analyserar känner sig säkert på nytt skakade intill sina hjärterötter vid genomläsningen av hans bok. Sanningens och vetenskapens krav fordrar emellertid att fakta läggs på bordet. Lindbergs arbete är därför av oskattbart värde. Framtida historieforskare som vill göra sig underkunniga om det judiska folkets öden måste ta del av Lindbergs avhandling. Den är en vetenskapsmans klarögd analys av en epok, där den svenska regeringens enda mål var att hålla sig utanför de internationella förvecklingarna. För Sveriges del tycks det inte ha varit av någon avgörande betydelse om Hitlertyskland eller dess motståndare segrade. För de ansvariga i Sverige hade judiska flyktingöden därför liten betydelse. Lindbergs egna slutord kan därför få avsluta också denna anmälan:

"Denna undersökning ger en bild av en svensk flyktingpolitik som var präglad av försiktighet och kyligt iakttagande av vad man bedömde som egna nationella intressen. Denna bild äger sin giltighet fram till 1942, då man kan skönja — men knappast

mer — en förändring av attityden, en förändring som, med 1945 års parlamentariska undersökningskommissionens ord, kom för sent. Från 1943 och fram till krigsslutet blev denna attitydförändring än klarare och de svenska insatserna för att hjälpa nödlidande från krigets Europa blev av format som man under trettioalet aldrig hade kunnat förutse" (s. 293).

Noter

1. Se Tomas Hammar, *Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900—1932*. Stockholm 1964, s. 54—61.
2. Ludwig, Carl, *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis im Gegenwart*. Bern 1957.
3. Se vidare min avhandling *Utlänningen på arbetsmarknaden. De rättsliga förutsättningarna för utlännings tillträde till den svenska arbetsmarknaden*. Lund, Studentlitteratur 1973, s. 15—54.
4. Jmf hans anmälan av Lindbergs avhandling ("Pass för judar"), *Dagens Nyheter* 1973-06-17.
5. Den tyske författaren Manfred Franke, vilken som barn själv blev vittne till dessa skändligheter, har i en roman rekonstruerat händelseförloppet som ett polis- och rättegångsförhör (*Mordverläufe 9./10.XI.1938*. Darmstadt, Luchterhand Verlag 1973).